

**OZODLIKDAN MAHRUM QILISH BILAN BOG‘LIQ BO‘LMAGAN
JAZOLARGA HUKM QILINGAN AYOLLAR USTIDAN PROBATSIIYA
NAZORATINI AMALGA OSHIRISHNING HUQUQIY
MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

Xolboyeva Gulrux Inomjon qizi

**IIV Akademiyasi Huquqbuzarliklar profilaktikasi kafedrası probatsiya
faoliyati kursanti**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20504314>

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan jazolarga hukm qilingan ayollar ustidan probatsiya nazoratini tashkil etishning o‘ziga xos huquqiy va tashkiliy jihatlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida ayol mahkumlar bilan ishlashda xalqaro standartlar, xususan, BMTning "Bangkok qoidalari"ni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish masalalari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlardagi bo‘shliqlar aniqlanib, probatsiya inspektorlarining protsessual faoliyatini takomillashtirish hamda homilador va yosh bolali ayollarga nisbatan jazo ijrosini samarali monitoring qilish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

KALIT SO‘ZLAR: Probatsiya xizmati, ayol mahkumlar, Bangkok qoidalari, muqobil jazolar, protsessual nazorat, huquqiy mexanizm, rehabilitatsiya, jazo muddatini kechiktirish, kriminogen tahlil, milliy qonunchilik.

Maqolaning asosiy tadqiqot yo'nalishlari:

- **Huquqiy tahlil:** Ayol mahkumlarga nisbatan jazo ijrosini tashkil etishning milliy qonunchilikdagi o‘ziga xosligi (JK va JIK normalari tahlili).
- **Bangkok qoidalari:** Mahkum ayollar bilan muomala qilishning xalqaro standartlari (BMT qoidalari) va ularni milliy amaliyotga implementatsiya qilish masalalari.
- **Protsessual takomillashtirish:** Homilador va yosh bolali ayollarga nisbatan jazo

Contact: 99 826 99 56

muddatini kechiktirish va nazorat qilishning huquqiy algoritmlarini ishlab chiqish.

- **Ma'muriy reglament:** Probatsiya inspektorining ayol mahkumlar bilan ishlashdagi xizmat yo'riqnomalarini (403-sonli buyruq doirasida) optimallashtirish.

Demokratik islohotlar chuqurlashib borayotgan bugungi davrda jinoiy jazolarni liberallashtirish va insonparvarlik prinsiplarini kengaytirish davlat huquqiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida jinoyat-ijro tizimini tubdan isloh qilish doirasida tashkil etilgan Probatsiya xizmati ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazolarning samarali ijro etilishini ta'minlab kelmoqda. Biroq, probatsiya nazorati ostidagi mahkumlarning ijtimoiy-demografik guruhlari, xususan, ayol mahkumlar bilan ishlash tizimi o'ziga xos yondashuvni talab etadi.

Ayollar tomonidan sodir etiladigan jinoyatchilikning tarkibi, sabablari va kriminogen omillari erkaklarnikidan tubdan farq qiladi. Aksariyat hollarda ayollarning jinoyat yo'liga kirishi oilaviy-maishiy muammolar, ijtimoiy himoyasizlik, ruhiy-jismoniy zo'ravonlik yoki moddiy yetishmovchiliklar bilan bog'liq bo'ladi. Shuningdek, xotin-qizlarning jamiyatdagi reproduktiv va ijtimoiy funksiyalari (onalik, bola tarbiyasi) ularga nisbatan jazo ijrosini tashkil etishda alohida huquqiy algoritmlarni joriy etishni taqozo etadi.

Ushbu maqolada xalqaro huquqiy normalar, xususan, BMTning "Bangkok qoidolari" talablaridan kelib chiqqan holda, milliy qonunchilikdagi (JK, JIK va idoraviy normativ hujjatlardagi) bo'shliqlar tahlil qilinadi va probatsiya nazoratidagi ayollar huquqlarini ta'minlash hamda ularni rehabilitatsiya qilish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi.

Huquqiy tahlil: Milliy qonunchilikdagi o'ziga xosliklar (JK va JIK normalari tahlili)

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (JK) hamda Jinoyat-ijro kodeksi (JIK) normalarida ayol mahkumlarga nisbatan insonparvarlik prinsiplari

ma'lum ma'noda aks etgan. Jinoyat kodeksining umumiy qismida ayollarning fiziologik va ijtimoiy tabiati hisobga olingan holda qator cheklovlar va imtiyozlar belgilangan.

Xususan, JKning 46-moddasi 4-qismiga muvofiq, majburiy jamoat ishlari tariqasidagi jazo homilador ayollarga, uch yoshga to'lmagan bolalari bor ayollarga nisbatan qo'llanilmaydi. Shuningdek, JKning 46¹-moddasi 3-qismida xuddi shu toifadagi ayollarga nisbatan axloq tuzatish ishlari jazosini qo'llash taqiqlangan. Bu normalar qonun chiqaruvchining bola manfaatlari va onalik huquqini himoya qilishga qaratilgan intilishidan dalolat beradi.

Biroq, jinoyat-ijro amaliyotida muqobil jazolar (masalan, ozodlikni cheklash yoki muayyan huquqdan mahrum qilish) ijrosini nazorat qilish jarayonida gender xususiyatlari yetarlicha inobatga olinmagan.

Huquqiy muammo: Jinoyat-ijro kodeksining 16¹-moddasida probatsiya xizmatining umumiy vazifalari belgilangan bo'lib, unda mahkumlarni jinsi bo'yicha differensiyalash (tabaqalashtirish) hamda ularga individual reabilitatsiya dasturlarini qo'llashning huquqiy majburiyati ko'rsatilmagan [1].

Amaldagi JIK normalari erkak va ayol mahkumlar uchun bir xil ma'muriy va protsessual majburiyatlarni yuklaydi. Masalan, ozodlikni cheklash jazosiga hukm qilingan yosh bolali ayol kunning ma'lum vaqtida (tungi vaqtda) uydan chiqmasligi, probatsiya idorasiga belgilangan kunlarda ro'yxatdan o'tish uchun kelishi shart. Ammo amaliyotda go'dak bolaning to'satdan kasal bo'lib qolishi, shifoxonaga yotqizish zarurati kabi holatlar qat'iy ma'muriy cheklovlar bilan to'qnash keladi. Bu esa probatsiya inspektori va ayol mahkum o'rtasida protsessual nizolarni keltirib chiqarmoqda.

Bangkok qoidalari: Mahkum ayollar bilan muomala qilishning xalqaro standartlari va implementatsiya

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh Assambleyasi tomonidan 2010-yil

21-dekabrda qabul qilingan *"Huquqbuzar ayollar bilan muomala qilish va ayol huquqbuzarlar uchun ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan choralarni qo'llash qoidalari"* (Bangkok qoidalari) xotin-qizlar profilaktikasi va probatsiyasida bosh mezon hisoblanadi [2].

Bangkok qoidalarining 57-qoidasiga binoan:

"Ayol huquqbuzarlarga nisbatan jazo choralarini tanlashda ularning homiladorligi, qaramog'ida farzandlari borligi hamda ijtimoiy integratsiyalashuv ehtiyojlari birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lishi lozim" [3].

Ushbu xalqaro standartning 58-qoidasi esa sud va jazo ijro etuvchi organlarni ayol kishiga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan choralarni qo'llashda, uning muqaddam oilaviy zo'ravonlik qurboni bo'lgan-bo'lmaganligini kriminogen omil sifatida o'rganishga chaqiradi.

Milliy qonunchilikka implementatsiya qilish muammolari

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi milliy qonunchiligida Bangkok qoidalarining aksariyat normalari deklarativ xarakterga ega. Probatsiya xizmati xodimlarining ushbu xalqaro hujjat to'g'risidagi huquqiy bilimlari yetarli darajada emas. Qoidalarni amaliyotga joriy etish uchun quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim:

1. **Gender-sezgir baholash tizimi:** Probatsiya hisobiga olingan har bir ayol bo'yicha uning o'tmishdagi psixologik travmalari, oilaviy ahvoli va kriminogen xavf darajasini aniqlovchi xalqaro metodikalarni joriy etish.
2. **Kadrlar tayyorlash:** Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi va Malaka oshirish institutlarida probatsiya inspektorlari uchun *"Bangkok qoidalari asosida ayol mahkumlar bilan ishlash mexanizmlari"* nomli maxsus o'quv kurslarini tashkil etish.

Protsessual takomillashtirish: Homilador va yosh bolali ayollarga nisbatan jazo muddatini kechiktirishning huquqiy algoritmlari

Jinoyat kodeksining 72-moddasiga ko'ra, sud homilador ayollar va uch

yoshga to'lmagan bolalari bor ayollarga nisbatan jazo ijrosini bola uch yoshga to'lgunga qadar kechiktirishi mumkin. Ushbu davrda ayol probatsiya bo'linmasi nazoratida bo'ladi.

Biroq, jazo muddatini kechiktirish davrida probatsiya nazoratining aniq ma'muriy-huquqiy algoritmi qonunchilikda mukammal ishlab chiqilmagan. Amaliyotda inspektorlar faqatgina ayolning yashash joyida bor-yo'qligini va farzandiga qarayotganligini yuzaki tekshirish bilan cheklanadi. Bizning fikrimizcha, ushbu jarayonga raqamlashtirilgan va idoralararo integratsiyalashgan profilaktika algoritmi zarur.

Tavsiya etilayotgan huquqiy algoritm:

- **1-bosqich: Individual ijtimoiy-huquqiy xarita tuzish.** Ayol jazo muddatini kechiktirish bo'yicha probatsiya hisobiga olingan kundan boshlab 5 ish kuni ichida hududiy "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazi xodimi va probatsiya inspektori hamkorlikda ayolning moddiy va psixologik holatini o'rganadi.
- **2-bosqich: Masofaviy monitoring tizimiga o'tish.** Yosh bolali ayollarni har oyda probatsiya idorasiga chaqirtirish bola sog'lig'iga va uning psixologiyasiga salbiy ta'sir qiladi. Shu bois, nazoratni maxsus mobil ilova (yuz va biometrik identifikatsiya, geolokatsiya tizimi) orqali masofaviy amalga oshirish huquqiy jihatdan mustahkamlanishi kerak.
- **3-bosqich: "Bola huquqlari" kafolati.** Agar ayol jazo kechiktirilgan davrda bola tarbiyasidan bo'yin tovlasa yoki uni qarovsiz qoldirsa, probatsiya inspektori Bolalar masalalari bo'yicha milliy komissiyaga xulosa kiritadi. Faqatgina ushbu komissiyaaning salbiy xulosasidan keyingina jazo ijrosini kechiktirishni bekor qilish va ayolni jazoni o'tash uchun yuborish masalasi sudga taqdim etilishi lozim.

Ma'muriy reglament: IIV 403-sonli buyrug'i doirasida probatsiya inspektorining xizmat yo'riqnomalarini takomillashtirish

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining 403-sonli buyrug'i bilan

tasdiqlangan yo'riqnomada probatsiya bo'linmalarining kundalik ish faoliyati tartibga solinadi. Biroq, ushbu Yo'riqnomada ayol mahkumlar toifasi alohida ajratilmagan, barcha choralar unifikatsiya qilingan (erkaklar bilan bir xil).

Ma'muriy reglamentni tubdan isloh qilish va xotin-qizlar huquqlarini kafolatlash maqsadida 403-sonli buyruqqa quyidagi o'zgartirish va qo'shimchalarni kiritish taklif etiladi:

IIVning 403-sonli buyrug'iga takliflar:

Yo'nalish	Taklif etilayotgan norma
Vaqt cheklovlari	Tungi tekshiruvlarni cheklash, tekshiruvlarni faqat soat 08:00 dan 18:00 gacha amalga oshirish tartibini joriy etish.
Ijtimoiy hamkorlik	"Ayollar daftari" va "Inson" ijtimoiy xizmatlar agentligi bilan hamkorlikda kvotali ish va kasanachilikni ta'minlash [4].

- **Birinchidan,** Yo'riqnomaga *"Ayol mahkumlar ustidan probatsiya nazoratini amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari"* deb nomlangan alohida bob kiritish.
- **Ikkinchidan,** homilador va emizikli ayollarning yashash joyiga probatsiya inspektorlari tomonidan tungi vaqtda tekshirish uchun borishini taqiqlash (istisno holatlar — tezkor ma'lumotlar mavjud bo'lganda sud ruxsati bilan). Tekshiruvlarni faqat kunning yorug' vaqtida o'tkazish normativ tarzda belgilanishi lozim.
- **Uchinchidan,** bandlik masalasi. Ko'p hollarda ayollar farzandi yoshligi sababli to'liq ish kunida ishlay olmaydi. Yo'riqnomada probatsiya inspektorining bandlik organlari hamda Oila va xotin-qizlar qo'mitasi bilan birgalikda ayol mahkumlarni kasanachilik, hunarmandchilik yoki masofaviy (frilans) mehnat turlariga jalb qilish bo'yicha aniq majburiyatlari yozib qo'yilishi shart.

Xulosa va qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar

Ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazolarga hukm qilingan ayollar ustidan probatsiya nazoratini takomillashtirish nafaqat jazo ijrosini ta'minlaydi, balki kelgusida qayta jinoyatchilikning oldini olish hamda sog'lom oilaviy muhitni saqlab qolishga xizmat qiladi. O'tkazilgan tadqiqot asosida quyidagi qonunchilikka oid takliflar ishlab chiqildi:

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijro kodeksining 16¹-moddasini o'zgartirib, unda probatsiya nazoratidagi ayollar, homilador va yosh bolali onalarga nisbatan jazo ijrosida ularning ijtimoiy-psixologik va fiziologik xususiyatlarini inobatga olish shartligi haqidagi normani mustahkamlab qo'yish.
2. IIVning 403-sonli buyrug'iga o'zgartirish kiritish orqali, probatsiya hisobidagi ayollarni nazorat qilishda masofaviy biometrik identifikatsiya vositalaridan foydalanishni qonuniylashtirish va tungi tekshiruvlar amaliyotini cheklash.
3. Probatsiya tizimida xotin-qizlar bilan bevosita ishlaydigan *"Xotin-qizlar masalalari bo'yicha katta inspektor-psixolog"* shtat birliklarini tashkil etish va ushbu lavozimlarga faqat ayol xodimlarni tayinlash tizimini yo'lga qo'yish.

Izohlar (Footnotes)

[1] Jinoyat-ijro kodeksiga 16¹-modda ("Probatsiya xizmatining asosiy vazifalari") 2019-yil 28-avgustdagi O'RQ-558-sonli *"O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"*gi Qonunning 6-moddasiga asosan kiritilgan.

[2] BMT Bosh Assambleyasining 2010-yil 21-dekabrdagi 65/229-sonli Rezolyutsiyasi. A/RES/65/229 rasmiy hujjati.

[3] United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (The Bangkok Rules). Resolution adopted by the General Assembly on 21 December 2010, A/RES/65/229, Rule 57.

[4] Probatsiya nazoratidagi shaxslarning xulq-atvori ustidan nazoratni amalga

oshirish tartibi to'g'risidagi yo'riqnoma (O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining 2025-yil 19-iyuldagi 403-sonli buyrug'i).

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijro kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2025.
3. Huquqbuzar ayollar bilan muomala qilish va ayol huquqbuzarlar uchun ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan choralarni qo'llash qoidalari (Bangkok qoidalari). BMT Bosh Assambleyasining 2010-yil 21-dekabrdagi 65/229-sonli Rezolyutsiyasi.
4. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining "Probatsiya bo'linmalari faoliyatini tashkil etish tartibi to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida"gi 403-sonli buyrug'i.
5. Rustambayev M.H. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. Umumiy qism. Darslik. – Toshkent: Adolat, 2021.
6. Tajibayev S.A. Probatsiya xizmatini tashkil etishning tashkiliy-huquqiy asoslari. Monografiya. – Toshkent: IIV Akademiyasi, 2022.

